

דפי קשר

גיליון 65 - אוגוסט 2008

חנה דרורי, גרטה קלינגסברג וילדי בית הספר שרים קטע מאופרת ברונדיבר

פרויקט דו קיום 2008

משפחת פדרמן ביום הכנס השנתי 2008

סטודנטים מבקרים במוזיאון המחודש, יולי 2008

מה בגיליון

ספרים חדשים / רות בונדי	
8 עמ'	החיים בציור
8 עמ'	יומן נער מחונן
8 עמ'	נשים ושואה
9 עמ'	רפואה קטלנית
זיכרון והנצחה	
9 עמ'	נולדה במחנה ריכוז / חוה ומרדכי לבני
10 עמ'	את שהלהבות לא כילו מאת מיכל (מאוד) בר / יעל להב
10 עמ'	סיפור פסח אישי 1945 גטו טרזיינשטאט / ג'ון היימנס
תגובות חברים למאמר על ילדי ביאליסטוק, דפי קשר 64 / ד"ר מרגלית שלאין	
11 עמ'	פני אחת מאלף - דבורה קלמנטינובסקי מילדי ביאליסטוק
11 עמ'	אליעזר (לייזר) מולדבן - החלוץ שלא הגיע לארץ-ישראל
דור שלישי	
12 עמ'	סמינר לבני הדור השלישי על רב תרבותיות בישראל ובאירופה - בתמיכת קרן פרידריך אברט / סיוון כהן
12 עמ'	דמי חבר ותרומות

משולחן המנהלת / אניטה טרסי	
2 עמ'	
בית טרזין בפעולה	
2 עמ'	הכנס השנתי 2008 / מרדכי (מקסי) לבני
3 עמ'	יום הזיכרון לשואה ולגבורה בשיתוף 'שם עולם' ובחסות ראש המועצה האזורית 'עמק חפר'
המרכז החינוכי / יעל להב	
4 עמ'	ימי עיון לסטודנטים ממכללת לוינסקי
4 עמ'	יום עיון לתלמידים והשתלמות למורים ממכון אייבשיץ
4 עמ'	פרויקט דו קיום 2008 בשיתוף בית טרזין, בי"ס רמות חפר ובי"ס איבן סינא
מאמרים	
5 עמ'	דברים בכנס על מקומה של השואה בתרבות הישראלית / טל בשן
6 עמ'	חוויות בתרגום "להיות שחקנית" של נאוה שאן לאנגלית / מיכל פרם-כהן
7 עמ'	דלת הכניסה לבית הכנסת בעיר טאבור / דני קידר

תודות

אנו מודים למשרדים הממשלתיים של מדינת ישראל, לשגרירויות, לקרנות, ולחברים ולתורמים התומכים בפעילות ובפיתוח של בית טרזין: משרד המדע, התרבות והספורט - מדינת ישראל, המועצה האזורית עמק חפר, ועידת התביעות נגד גרמניה, שגרירות צ'כיה בישראל, קרן פרידריך אברט, קרן גרטנר - ישראל, צ'ארלס פטשק - ניו יורק, פריגת - גבעת חיים, קיבוץ גבעת חיים איחוד, התאחדות יוצאי צ'כוסלובקיה בישראל, עמי ורות פדרמן, תל-אביב, אילזה ופרנטה מאיר - לוס אנג'לס, קרן "עתידי", אוסטריה.

משולחן המנהלת / אניטה טרסי

לתערוכת הקבע החדשה במוזיאון ההיסטורי *בית טרזין* כבר איננה בגדר מתווה רעיוני ותכנון עיצובי, אלא הדבר עצמו - אותה תערוכה שכל כך רצינו וחלמנו עליה אכן קרמה עור וגידים. התגובות נלהבות, ובשמחה אוכל לומר שאנו, חברי הצוות של הבית, חשים הקלה ושמחה על כך שעידן התכניות הסתיים, וסוף סוף יש תערוכה.

אני מבקשת להודות לכל מי שתרום בפועל, ולכל מי שלימד לאורך השנים את הצוות על גטו *טרזיינשטאט*, על חיי הילדים והזקנים, על עבודת פרך, על האיסורים, על תנאי החיים, על הטרנספורטים, על התחושות ועוד. בלעדיהם לא היינו יכולים ליצור תערוכה, המתארת את החיים בגטו *טרזיינשטאט* כפי שהינה. אנו כואבים את היעדרותם של אלה שאינם עמנו עוד, שיכלו יחד איתנו להתגאות על שהתערוכה הוקמה, חברים *שבית טרזין* היה ביתם השני. לכל אחד הייתה תרומה בדרך המיוחדת לו, יהי זכרם ברוך.

היום עומדות *בית טרזין* ארבע תערוכות המשמשות את הקהל הרחב, וסביבן מתנהלת הפעילות החינוכית בהצלחה רבה. כולכם מוזמנים לבקר ולהתרשם! לצד ההישג הגדול, אנחנו מתמודדים עם קושי כלכלי עצום. ירידת ערך הדולר פגעה באופן קשה בהקצבה שהובטחה *לבית טרזין* בדולרים, וההקטנה בסכומי ההקצבה שהתקבלו גרמה לפגיעה אנושה בקופת הבית.

בעקבותיה, התקבלה החלטה של הנהלת הבית, לקיים בעיקר פרויקטים המכוסים על ידי *משרד המדע, התרבות והספורט, ועידת התביעות, קרן גרטנר, קרן פרידריך אברט*, ועוד קרנות דומות. דמי חבר, הכנסות מפעילות והתרומות הפרטיות הניתנות על ידי תורמים נדיבים באים להשלים הקצבות וכספים ציבוריים. *דפי הקשר*, היוצאים מזה 32 שנה באופן קבוע, עברו שדרוג בינואר 2006. עתה, במצב הכלכלי הקשה, אנחנו חוזרים לפורמט צנוע יותר, עד אשר מצבנו ישתפר ונוכל לשדרג את הפרסום חזרה.

אנו מתמודדים עם דילמה ענקית, הקשורה למרכז החינוכי והעדר התמיכה של משרד החינוך בפעילות שלו. איננו מבינים מה סיבת ההתעלמות של מובילי המשרד לדורותיהם, מחובתם לתמוך במרכז החינוכי. צוות המרכז עובד בשיתוף פעולה מלא עם המשרד, עם מר יוסי לוי - מנהל מינהל חברה ונוער, ועם המפקח על המרכז החינוכי מטעם המשרד - מר ישראל קרצנר, המלווה אותו בפעילויות השונות. בתי ספר עוברים ימי עיון מוצלחים ביותר, מורים לעתיד הלומדים במכללות למורים מצביעים על התרומה הייחודית של *בית טרזין*, בהתמודדותם עם האתגר של לימוד השואה כמחנכים לעתיד.

חברים המעוניינים לקבל העתקים של מכתבים ושל משוברים ייווכחו לדעת עד כמה דבריי מבוססים. ועם זאת, מסיבות שאינן גלויות, נוהגים איפה ואיפה בחלוקת המשאבים הציבוריים, והאפליה בנושא זה זועקת לשמיים. למרות השמחה על שהתגברנו על כל הקשיים, והצלחתנו לבנות כיתה חדשה ולהקים תערוכת קבע

מקצועית וראויה, המנציחה את זכר אסירי גטו *טרזיינשטאט* למען הדורות הבאים - למרות כל אלה, התחושה כבדה. בימים אלה פנינו לגב' שלומית עמיחי, מנכ"לית משרד החינוך וביקשנו לקבל 'הקצבת חרום', אני מקווה שעד שדפי הקשר 65 יודפסו, ההקצבה תתקבל. ■

בית טרזין בפעולה

הכנס השנתי 2008 / מרכזי (מקסי) לבני

הכנס השנתי של העמותה, שהתקיים ב-31.5.2008, היה מרשים מאד. לפני האספה השנתית התקיים טכס חנוכת התערוכה במבנה המחודש של המוזיאון ההיסטורי, וכן של כיתת ההוראה החדשה ובלט בו המספר הגדול של משתתפים - חברים, אורחים, בני הדור השני, השלישי ואפילו הרביעי!

בין האורחים היו יידי *בית טרזין* מהארץ ומהעולם, תורמים ובני משפחותיהם. כיבדו את האירוע בנוכחותם נספח התרבות הצ'כי רוברט רהאק והקונסולית שארקה קרצ'אלקובה, והרמן בינץ, מנהל *הקרן פרידריך אברט* מגרמניה, ומחליפו ראלף הקסל; רות ועמי פדרמן, אשר תרמו לבניית כיתת הלימוד החדשה עם בני משפחתם; ננסי פטשק-קוהן מארה"ב ומרטינה שטולבובה מצ'כיה, שתיהן שותפות בהפקת הסרט על הונזה טרייכלינגר, הנער שגילם בגטו טרזין את דמותו של *ברונדיבר* באופרת הילדים הידועה. כן השתתפו בכנס אלה וייסברגר - מנפן, ארה"ב, שגילמה את החתול בעשרות מופעי *ברונדיבר*, והאמנית הלגה וייסובה-הושקובה, תלמידתה של פרידל דיקר ברנדייס ואווה סטרנאדלובה, מתרגמת מעברית לצ'כית. הרמן בינץ, מנהל *קרן אברט* היוצא, הזכיר שכאשר הגיע לפני שנתיים בפעם הראשונה *לבית טרזין*, התרשם עמוקות מהפעילות שנעשית בו ומהאווירה המיוחדת השוררת בו. עמי פדרמן, מבעלי רשת מלונות "דן" ובנה של רות, הביע גם הוא הערכה לפעילות *בית טרזין*, והבטיח את תמיכתו במפעלינו גם לעתיד.

במסגרת הטקס הוסר הלוט מעל השלטים לזכר יקיריהם של התורמים. עמי פדרמן סיפר על משפחות שטקלמכר ולדרר, משפחות אמורות - ועל משפחת אביו. ד"ר מרגלית שלאין, היועצת האקדמית של *בית טרזין*, ספרה על בני משפחת בעלה שמוצאם מווהלין - אוקראינה, וננסי פצ'ק קוהן סיפרה על דודה וויליאם, שלזכרו נרשם השלט. לאחר טקס חנוכת הכיתה והתערוכה, ביקר הקהל הרב במוזיאון ההיסטורי, ובכיתה החדשה בה מוצגת שוב התצוגה *קמרד - קראו לו חבר*.

בהמשך ירדו המשתתפים אל חדר האוכל, כדי להשתתף באספה הכללית של העמותה. יו"ר העמותה, פרופ' אלי לונטל, בירך על ההשתתפות הערה בכנס, וציין את הקשיים הכלכליים עמם מתמודדת העמותה כעת, בעקבות ירידת ערכו של הדולר. נספח התרבות הצ'כי, רוברט רהאק דיבר בעברית רוטה והפתיע את הנוכחים בהצהרה, שממשלת צ'כיה תמשיך ותתמוך בפעילות

תפקיד הכלב, הצטרפו לילדים ושרו יחד עמם, בתערוכת מרגשת של עברית וצ'כית. על ביצוע האופרה דיברו עוד אניטה טרסי, חני ריקרדו ושמואל בלוך, בן דודו של הונזה טרייכלינגר אשר הדגיש את הפופולאריות של *ברונדיבר* ברחבי העולם, ופועל על מנת שיצירה זו, ולצדה הסיפור העצוב על גורל הילדים *מטרזיינשטאט*, תזכה להערכה גם בישראל.

לסיום המפגש התכנסו החברים והאורחים במועדון לחבר של הקיבוץ, שם העלה המוסיקאי והחוקר קובי לוריא אוסף של שירים רוסיים ותיעד - תוך השמעת קטעים מוקלטים - את נדידתם מרוסיה לישראל.

אכן - כנס עשיר בתוכן ומארגן למופת על ידי צוות *בית טרזין* והקיבוץ, וכמו תמיד, המפגש החברתי שיחק בו תפקיד מרכזי ומרגש. ■

יום הזיכרון לשואה ולגבורה

גם השנה ציינו את יום השואה במתכונת היום הפתוח המסורתית. ככל שנה, הזמנו חברי העמותה מכל הארץ ובני הדור הראשון תושבי עמק חפר עם בני משפחותיהם. ובכל זאת היה גם שינוי - יום השואה התקיים בשיתוף *שם עולם*, מכון ללימודי השואה הממוקם בכפר הרא"ה, קילומטרים ספורים מבית *טרזין*.

הנושא המרכזי היה *משמעותו של הזיכרון בשנת השישים למדינה*. האירוע כולו היה במעמד ובחסות ראש המועצה עמק חפר, רני אידן. שיתוף הפעולה בין שני המוסדות התבטא בתכנון וארגון היום, בחירת הנושא המרכזי שידון בקבוצות הדיון, ובשיתוף מנחים משני המוסדות.

כמדי שנה הגיע לאירוע פולקר אהמלס, מנהל הקונסרבטוריון בשוורין, גרמניה, עם קבוצת מוסיקאים צעירים. יוסטוס בנלבן, פסנתרן צעיר מבין תלמידיו, ניגן בעת הטקס את הפרק השני של סונטה מאת המלחין ויקטור אולמן (1898-1944) שנשלח *מטרזיינשטאט* באוקטובר 1944 לאושוויץ-בירקנאו ונרצח.

בטקס נשאו דברים רני אידן, הרב אברהם קריגר, טובה סיגטי ואניטה טרסי. לאחר הטקס חולק הקהל לארבע קבוצות דיון, בהנחיית ד"ר מרגלית שלאין וצבי כהן, הרב משה חבה, שוש שדה ויעל להב. לאחר הדיון המרתק הוזמן הקהל לראות מבחר קטעים מההצגה *אני נמצא כאן* - מונודרמה העוסקת בעולמו של דור שני לשואה, מאת ובביצוע אבי פן, בן דור שני של העמותה, ובהשתתפות כרמית בר ואמיר טל.

שיתוף הפעולה בין המוסדות, בחסות ראש המועצה ובהשתתפות הפעילה של ג'רר לפונד, מקשר בין *בית טרזין* למועצה אזורית עמק חפר, עלה יפה ובכוונתנו להמשיך להעמיקו. ■

העמותה בתרומה כספית נדיבה. רהאק ריגש את הקהל כאשר סיפר כי בראותו ביומנו של פטר גינז את תמונתו של הנער, הבחין בדמיון הרב בין אחד משלושת בניו לבין פטר, ושאל את עצמו כיצד היה הוא מתמודד עם אימי השואה. הוא הביע את הערכתו לאסירי *טרזיינשטאט* לשעבר, שהיו מסוגלים, אחרי המלחמה, להקים חיים חדשים בארץ חדשה.

בשם קיבוץ גבעת-חיים איחוד ברך גזבר הקיבוץ, יזהר לנדאו, שהעלה על נס את פעולת שימור זיכרון השואה על ידי *בית טרזין* וחלק דברי שבח לצוות הבית. רני אידן, בין מקימי קבוצת "הדור השני" בעמותה והיום ראש המועצה האזורית עמק חפר, סקר בקצרה את שיתוף הפעולה הפורה של המועצה עם *בית טרזין* והביע את תקוותו להמשיך גם בעתיד. אידן התחייב לקדם את נושא השואה בכל בתי הספר שבעמק חפר, ובין היתר לעודד את המנהלים לבוא לבקר את הבית ואת התערוכה החדשה.

יו"ר העמותה, אלי לונטל, הציע כראש האספה השנתית את מקסי לבני וכמזכירת האספה את רותי רק - ההצעה התקבלה פה אחד. לאחר שמקסי ברך את החברות והחברים ואת האורחים הרבים שהגיעו לכנס, דיווחה אניטה טרסי, על פעילות הבית בשנה שחלפה. מעבר לפעילות החינוכית, המוסיקלית והפרסומים שמוציאה העמותה, עיקר העיסוק השנה היה בהקמת הכיתה החדשה וביצירת התערוכה החדשה במוזיאון ההיסטורי. אירוע חשוב ביותר, לדבריה, היה חנוכת התערוכה על ילדי גטו *טרזיינשטאט*, בפברואר 2008, במוזיאון השואה ביוסטון. *בית טרזין* הגיש למוזיאון עזרה רבה בהקמת התערוכה והשאל לו פריטים מקוריים מאוסף הבית. תערוכה ביוסטון תהיה פתוחה עד סוף ספטמבר 2008.

ראש הצוות החינוכי של *בית טרזין*, יעל להב, סקרה את פעילות הצוות שלה, וגזברית העמותה, ליאורה כהן, דיווחה על הפעילות הכספית - היא הסבירה את המצב הכספי הדחוק, אשר לא נבע מחריגה מהתקציבים, כי אם מירידת שער הדולר לעומת השקל הישראלי. רבות מהתרומות והמענקים שקיבלנו היו בדולרים, אך הוצאותינו הן כמובן בשקלים.

מקסי הציע לאספה לשחרר את הועד המנהל ואת בעלי התפקידים וכן לאשר את הדו"ח הכספי. ההצעה תקבלה פה אחד. הוצעה רשימת בעלי תפקידים חדשה לשנת הפעילות 2008/09 שחולקה לחברים מראש - גם הצעה זו התקבלה פה אחד. האספה החליטה להמשיך את העסקתו של רוה"ח אהוד יער והסמיכה את הועד המנהל לקבוע את שכרו. בזאת ננעלה האספה השנתית.

לאחר האספה, ביצעו ילדי בתי הספר *אלונים* מפרדס חנה והחורש מזיכרון יעקב את אופרת הילדים *ברונדיבר*, בניצוחה של חני ריקרדו, ובליווי פסנתר ע"י יובל קלנר. הקהל, שבחלקו הרב זכר את המופע ואת השירים מהגטו, השתתף בהתלהבות בשיר הסיום. אלה וייסברגר, אשר לפני יותר משישים שנה בטרזיינשטאט השתתפה באופרה בתפקיד החתולה, וחנה דרורי שגילמה את

ימי עיון לסטודנטים ממכללת לוינסקי

במהלך החודשים מרץ ואפריל התקיימו בבית טרזין ימי עיון לסטודנטים מתכנית "מיטב", תכנית המצוינות של מכללת לוינסקי לחינוך. באמצעות המוזיאון, התערוכות והלימוד בחדרי הכיתות, חוו הסטודנטים את נושא השואה בדרך אחרת.

הם למדו על ההנהגה החינוכית בגטו, על דמויות המפתח שעיקר עיסוקן היה ללוות ילדים ובני נוער בחיי היומיום ובעת התרחשותם של אירועים דרמטיים בגטו. כסטודנטים להוראה נחשפו תלמידי המכללה לרובד חינוכי שונה, ולמימד נוסף להתבוננות בשואה, המתמקד בהתמודדות ילדים ובני נוער עם מצוקותיהם ומדגיש את היכולת המופלאה להמשיך קדימה, גם כשהעתיד עומד בספק. התלמידים קיבלו הרצאת מכוא על ההנהגה החינוכית בגטו, וחוו סיור מודרך במוזיאון ההיסטורי המחודש. בהמשך ראו את הסרט שלכם אייוו והשתתפו בסדנת יצירה מרתקת, שתוצריה היוו עיבוד של חומרים רעיוניים בהם יוכלו להיעזר לכשיהיו מורים.

לקראת סוף היום שמעו הסטודנטים את סיפוריהן של חנה ויינגרטן וורה מייזלס, שהיו ילדות בגטו, וקיימו עימן דו שיח פורה ומרתק. התגובות לימי העיון היו מרגשות. המשתתפים, ובראשם ראש החוג, ד"ר צביה לוטן, הביעו את שביעות רצונם ונכונותם לשוב לימי עיון בשנים הבאות. בהתאם לכך נקבע מועד לימי העיון לסטודנטים בשנת תשס"ט. אחת המשתתפות כתבה במשוב: "החשיפה לחומרים כל כך ייחודיים הראתה לי שאת השואה ניתן לראות וללמוד מכל מיני כיוונים. הפעם היה זה מחלון יצירתי. המון תמונות זכורות לי מההשתתפות בבית טרזין, הרבה סיפורים על מקום יחסית קטן. בהסתכלות קדימה, מעניין איך אני אבחר להביא את נושא השואה לתלמידי".

יום עיון לתלמידים והשתלמות למורים ממכון אייבשיץ

בחודשים אפריל ויוני התקיימו ימי עיון והשתלמות לתלמידים ומורים הלומדים במכון אייבשיץ לחקר השואה בחיפה. יום העיון לתלמידים התקיים בחופשת הפסח כמשך כשש שעות והשתתפו בו תלמידים מכיתות ט'-י' הלומדים בבתי ספר שונים בחיפה ומעוניינים להרחיב את ידיעותיהם על השואה מעבר ללימודים הפורמאליים.

יום העיון כלל ביקור במוזיאון ההיסטורי ובתערוכות השונות, הקרנת סרט והעמקה בנושאים שונים הקשורים לחיי היומיום בגטו ובפרט בחיי הנוער. סדנת יצירה בעלת תוצרים איכותיים סיכמה את היום שהיה מוצלח במיוחד. בנוסף ליום שהוקדש לתלמידים והתקיים בבית טרזין, נערכה השתלמות במכון אייבשיץ למורים משתלמים בו. הנושא שעמד במרכז ההרצאה היה דילמות ההנהגה בגטו טרזינשטאט ובמסגרתה הוקרן הסרט טרזינשטאט 1941-1945, והוצגה מצגת שקפים בנושא. בהמשך ההרצאה התפתח דיון. המורים הביעו התעניינות רבה והוזמנו לבוא ולבקר בבית טרזין. ■

פרויקט דו קיום 2008 בשיתוף בית טרזין, בי"ס רמות חפר ובי"ס איבן סינא

פרויקט דו קיום לתלמידי כיתות ט' מבתי הספר רמות חפר - מעברות, ואיבן סינא - קלנסואה, בשיתוף בית טרזין, פועל מזה חמש שנים. מטרת הפרויקט השנה הייתה דיאלוג והידברות בין שתי קבוצות תלמידים מבני שני העמים, דרך למידה משותפת של נושא השואה.

מלבד נושא השואה, עסקו התמידים בהבנת הסכנות הטמונות בלכידות קבוצתית חזקה, לחץ חברתי וויתור על זכויות הפרט ועל כבוד לזולת, כעלולים להוביל לשנאת האחר, חוסר סובלנות, אפליה וגזענות. בפרויקט השתתפו 60 תלמידים משני בתי הספר, והוא כלל ארבעה מפגשים אשר התקיימו לסירוגין במעברות, בקלנסואה ובית טרזין. כל מפגש הוקדש לסוגיה אחרת, והווה נדבך נוסף בהעמקת הקשר בין בני הנוער הערבים והיהודים. תכני הפרויקט הועברו בעזרת סדנאות, סרטים, פעילויות יצירה ומתודות מגוונות, שמטרתם ליצור עניין וסקרנות, לעודד הבעת דעות באופן חופשי וכן למידה אקטיבית משותפת לכלל הקבוצה. הפרויקט התבסס על לימוד השואה לשם קידום סובלנות, הקשבה, קבלת האחר והבנה כי גזענות קיימת בכל מקום, ועלולה להוביל להסתה ושנאת חינום.

מפגש למפגש הייתה פתיחות גדולה יותר בין התלמידים הערבים והיהודים, נוצרה התעניינות רבה בתכנים והדו שיח בין שתי הקבוצות צמח והעמיק.

בעקבות התעניינות של הטלוויזיה החינוכית בפרויקט, התקיים מפגש נוסף, אליו נבחרו שישה נציגים מכל בית ספר, שרואיינו לכתבת שטח לכבוד יום השואה במסגרת תוכנית המהדורה, המוקרנת בערוץ 1. במפגש סיפרו התלמידים על חוויותיהם מהפרויקט, ענו על שאלות שונות וסיכמו את הפרויקט ביצירת הגיליון ה-23 של קמנד לזכר הילדים, המתמקד בחוויותיהם של בני הנוער משני העמים.

פרויקט דו קיום מתנהל בשיתוף פעולה ראוי לציון בין בעלי תפקידים שונים בשלושת המוסדות המעורבים בו: נילי קפלן מרמות חפר - מעברות, עותמאן חטיב מאבן סינא - קלנסואה, ויעל להב - בית טרזין. הפרויקט מתאפשר הודות לתמיכה של קרן עתיד של רפובליקת אוסטרליה. ■

מאמרים

דברים בכנס מטעם "בית ברל" - על מקומה של השואה בתרבות הישראלית - זווית אישית / טל בשן

במונח "תרבות" יש אין ספור היבטים - מספרות וקולנוע, ועד תיאטרון ותקשורת - וקטונתי מלהיכנס לכולם. בנוסף, כל עוד אנו נדרשים לדבר בזמן הווה, אנו חסרים פרספקטיבה של ממש. בתוך המגבלות הללו בחרתי להביא מבט אישי של עיתונאית ובת הדור השני לשואה, כאשר הנושא, מכל היבטיו, מלווה אותי כאדם, וככותבת מסוף שנות השבעים - תחילת חיי הבוגרים, ועד היום.

הפעם הראשונה בה נחשפתי לנושא של הדור השני באופן ממוסד, הייתה בשנת 83, בתחילת שנות העשרים שלי, ודווקא מבחוץ: אז הגיע לידי ספרה של סופרת אמריקנית בת גילי בשם הלן אפשטיין - *ילדי השואה* שמו, שעסק בבני הדור השני. אולי לא היה זה מקרי, שאת הגילוי הראשון על כך ש"אנחנו לא לבד", שקיים בינינו - בני הדור השני, מכנה משותף נפשי ותרבותי, קיבלתי דווקא מחו"ל. העובדה היא שאנחנו, בני הנער שהיו בניהם של ניצולי שואה, לא דיברנו עד אז על הנושא בינינו, בקול רם. אחינו האמריקאים, כרגיל, צעדו בעניין זה צעד אחד לפנינו. אחרי קריאת הספר ההוא, נרעשת כולי, הרגשתי צורך לעשות מעין מסע מקומי משלי, כאן בארץ. הדבר נעשה במסגרת כתבה שיזמתי במוסף של מעריב בשנת-83 מסע בין אנשים כמוני, בני הדור השני, ממקומות ומגזרים שונים. היום הדבר נראה בנאלי לגמרי, כמוכן - אבל אז הטיפול בנושא נחשב לחידוש מסעיר, והעובדה היא שהכתבה היא עוררה הרבה רעש ותגובות - עדות לכך ש"עליתי" פה על משהו - פצע שלא דובר עליו עד אז. זמן לא רב לאחר מכן יצא כאן בארץ ספרה של דינה ורדי, *נושאי החותם*, גם הוא על בני הדור השני. את ההמשך כולנו מכירים - נושא הדור השני לשואה טופל במהלך השנים מכל היבט, עד כדי תחושת רוויה ובנאליות.

אישית, נזקקתי להפוגה ארוכה מהעיסוק בנושא, לפני שיכולתי לחזור אליו שוב ככותבת - והפעם מזווית שונה, מבלי להרגיש שאני "טוחנת" את הנושא עד דק, וחוזרת על דברים מובנים מאליהם.

הגיל האישי והגיל הקולקטיבי

שלא במקרה - ואסתכן כאן בהכללה זהירה, אותה גישה השתלבה גם בגילאים הכרונולוגיים שלנו, בני הדור השני, ושלבי החיים שעברנו - הן כפרטים, והן כחלק מהחברה הישראלית. **שנות הששים ותחילת השבעים** - שהיו שנות העשרה שלנו היו, מטבע הדברים, שנות הגילוי הראשונות על השואה, בצורה חצי מסודרת. אלה היו השנים בהן הנושא הבשיל בתוכנו - אך לא הבשיל לפרוץ עדיין. גם התנאים "בחוץ", בחברה הישראלית, לא בשלו לכך. היינו אז בעיצומה של האופוריה הלאומית שאחרי מלחמת ששת הימים, בשיאה של העצמת האתוס של *הישראלי הצבר*, הגיבור, הלוחם - היפוכו הגמור של ניצול השואה.

שנות השמונים - שהיו גם שנות העשרים המוקדמות שלנו, היו השנים בהן עשינו את המסע האישי המשמעותי הראשון שלנו כבני דור השני, והפעם - מתוך גישה מעט בוגרת יותר. שלא במקרה, היו אלה גם שנות חשבון הנפש שלאחר מלחמת יום כיפור ומלחמת לבנון הראשונה, שאפשרו לנו להתרחק מן המיתוס הצברי הלוחם למחוזות אחרים, אישיים, ומכונסים יותר. אותה תקופה אכן התאפיינה בפרץ יצירתי של בני הדור השני על השואה: מדוד גרוסמן עם *עיין ערך אהבה*, ועד נאוה סמל, סביון ליברכט, לאה איני - ורבים אחרים, גם בתחומי האמנות הפלסטית ובעיתונות.

באמצע שנות התשעים - שהיו גם אמצע העשור השלישי לחיינו, הצינו כבר - אם אדבר בשם עצמי ורבים מחברי - 'להמשיך הלאה', ולהיפרד מהנושא. היינו בעיצומם של הקמת בתים ומשפחות, והתבססות בקריירה, חלקנו הגדול כבר עבר טיפול פסיכולוגי בו ניסינו להתמודד עם משקעי ילדות שהעיקו עלינו בבגרותנו - ושקענו בהווה ובעתיד האישי, בתחושה (הזמנית) שהעבר מבחינתנו מוצה. התחושה האישית שלי הייתה שהדברים נאמרו, שהכול כבר ידוע, כמעט בנאלי. אנחנו יודעים כבר שההורים בחלקם שתקו, ואחרים זעקו בלילות; שהם היו בעצם אנשים שעברו שבר נורא, וניסו לאחות אותו גם בעזרתנו; כבר הבנו שהיינו מוגנים מדי, או שהרגשנו חובה לשמח את ההורים ולהביא להם נחת - כמה שאפשר עוד לדבר על זה? לכל מי שפנה אלי אז על מנת שאתייחס לנושא השבתי בשלילה - פשוט מתוך תחושה שהנושא של בני הדור השני מוצה, ועכשיו תנו להקים משפחה, לגדל את הילדים, ולהמשיך הלאה.

שנות הארבעים שלנו, שהצטלבו עם תחילת המאה ה-21, היו מבחינתי שנים של גילוי מחודש אצל ועל בני הדור השני, אחרי תקופה משמעותית של הפוגה. הדבר קשור בין השאר לתהליך ההתבגרות האישי שכל אחד מאיתנו עשה, הן הפרטי והן הקולקטיבי - הפעם לא רק כבנים להורים ניצולי שואה, אלא כהורים בעצמנו - תהליך שהביא עימו גם הבנה חדשה, עמוקה יותר, להורינו.

פרספקטיבה חדשה לשואה

במקביל, גידלנו אנו את מה שמכנים 'הדור השלישי', שכבר הלך אצל הסבים בלי המורא והחשש שהיו לנו, ושאל אותם שאלות ישירות - והורינו, גם אלה ששתקו עד אז, פתאום דיברו, מתוך תחושת הדחיפות של הזמן האוזל. הרבה ספרי זיכרונות מאוחרים ואוטוביוגרפיות של הדור הראשון, נולדו מתוך תחושת הזמן החולף. אחד מהם היה ספרה של אמי, רות בונדי, *שברים שלמים*, שבו הייתה מוכנה, לראשונה, לדבר על עצמה ועל השואה בגוף ראשון, שלא כחוקרת, עיתונאית או כותבת ביוגרפיות של אחרים. ברור לי שמבחינה זו הייתי בת מזל, שכן לא כל ילד זוכה לקרוא זיכרונות הכתובים ברהיטות, בחכמה ובגילוי לב של הורה ניצול.

הדבר אפשר לי להתמודד עם נושא השואה הפעם מזווית אחרת: לא רק דרך סיפורה הספציפי של משפחתי, אלא דרך הפריזמה של הנושאים העקרוניים המעסיקים את כולנו, כהורים וכאזרחים בוגרים: חשיבותה של החברות במחנות; השמירה על צלם אנוש גם בתנאים הקשים; משמעותם של יצירה וחינוך דווקא בצל המוות. לפרספקטיבה שלנו נוספו עוד זוויות חדשות, שלא התייחסנו אליהן קודם, כמו הנושא המגדרי: השואה כבר איננה מיקשה אחת, נשים וגברים בתוך ים הגזירות והסבל. למדנו על התייחסות נפרדת, לתפקידן הייחודי של הנשים בשואה, לסבלן, לצרכיהן. התוודענו גם לתופעות ההולכות ורבות של

זילות השואה, על ידי שימוש ציני של פוליטיקאים, ולהכחשת השואה - ומאידך, לניסיונות מעניינים וחשובים של בני הדור השני בגרמניה להתמודד עם עברם. מהמקום הזה נולדו עתה יצירות בשלות ומורכבות בהרבה, גם בארץ - וגם בעולם. לא במקרה אני כורכת אותם יחדיו, שהרי כולנו, כידוע, חיים בכפר הגלובלי. מהחיים יפים של בנינו, לפסנתרן זוכה האוסקר - ועד לאופרה צחוק של עכברוש, מאת נאוה סמל ואלה שריף - יצירות אלה, לא היו יכולות לבוא לעולם קודם לכן, בגילאים צעירים יותר - נדרשו כאן בשלות, מרחק הזמן, ואומץ מסוים לעסוק בחומרים הרגישים הללו מזווית אחרת, חדשות ומקוריות. הוא הדין לגבי יצירות של האמן חיים מאור, ליזי דורון, ואחרים.

במישור האישי - אפשר לומר ש"חזרתי הביתה" - לקחתי על עצמי את השותפות בעריכת דפי הקשר של בית טרזין, יחד עם אניטה טרסי (במקומה של אמי), בטבעיות וללא דיבורים מיותרים. איכשהו, הדבר נראה לי טבעי ונכון לזמנו - קודם היה זה תור ההורים, עכשיו - תורנו. כשאני רואה את העבודה הנעשית בבית טרזין, את התערוכות המתחדשות, את התכניות החינוכיות המרתקות, את הנוער שמגיע, וקולט פתאום את השואה מזווית אחרת, אישית ומרגשת - אני מבינה שבניגוד למה שחשבתי פעם, הנושא עדיין לא מוצה. עדיין יש לנו, בני הדור השני, מה לעשות, ומה לתרום.

ואולם, גם בלי קשר אלינו, נראה שיש לזיכרון השואה קיום מתמשך ועקשני, שאינו תלוי רק בנו. רבים אחרים כבר נושאים את הלפיד הלאה, מאמנים זרים בחו"ל ועד בני הדור השלישי, מחוקרים ועד מוסיקאים צעירים בגרמניה המלחינים יצירות בהשראת מוסיקה שנכתבה בגטו טרזין. אני חייבת להודות שמבחינתי הייתה הקלה בגילוי הזה - נטל ההנצחה כבר אינו מונח כולו על כתפיו, יש לנו עוד שותפים. ■

רשמים מתרגום "להיות שחקנית" של נאוה שאן לאנגלית / מיכל פרם-כהן

ב-1997 קיבלתי טלפון מאישה בשם לני, המתגוררת בארה"ב, כמוני. היא פנתה אלי כי ראתה שתרגמתי לאנגלית קובץ זכרונות שואה בשם עירתנו בייטש. לני שאלה אם אהיה מעוניינת לתרגם מעברית לאנגלית את זיכרונותיה של נאוה שאן, וציינה שהיא מכירה אותה מטרזינישטאט. אמרתי לפני שמעולם לא שמעתי על נאוה שאן, אבל אהיה מעוניינת לראות את הספר. לני נתנה לי את כתובתה של נאוה שאן בקריית יערים. כתבתי לה, ומיד קבלתי תשובה בכתב יד לא ברור עם הסבר ששברה את ידה בתאונה. עדיין לא ידעתי מי היא. שאלתי את אמי, שזכרה את שמה ואמרה שהיתה פעם שחקנית.

בביקורי הבא בארץ קבעתי פגישה עם נאוה בתל-אביב. היא הגיעה באוטובוס מקריית יערים עם גבס על היד והביאה לי עותק של הספר להיות שחקנית. בשיחתנו התמקדה על עבודתה בתיאטרון בישראל יותר מאשר על תקופת חייה בטרזין, אבל הראתה לי עלון מידע לגבי הופעתה במחזה רקוויאם בטרזינישטאט בתיאטרון צוואט לתרבות מתקדמת בחיפה.

בעקבות קריאת הספר התוודעתי לאדם, לתקופה ולמקומות שלא הייתי מודעת להם למרות שגדלתי בארץ וחייתי בה עד שנת 1981. מסתבר שאינני היחידה. בשנה האחרונה הרציתי על חוויית תרגום להיות שחקנית בעידת ארגון המתרגמים הישראלי וכן במפגש דוברי עברית בווינגטון, ארה"ב. בשני המקרים אף אחד בקהל לא שמע על נאוה שאן.

הספר מצא חן בעיני מכמה סיבות. הוא מראה את דבקותה של נאוה שאן בציונות ובסוציאליזם ואת נסינה (המוצלח לדעתי) להיאחז ביהדות, למרות משפחתה המתבוללת. נאוה אכן מגשימה את הציונות בעלייה לארץ ואת הסוציאליזם בחיים בקיבוץ, למרות שהיא נאלצת לעזוב את הקיבוץ לאחר פיטוריה מתיאטרון הבימה ועוברת לגור בתל-אביב ובחיפה.

בסופו של דבר נאוה שאן היא אינדיבידואליסטית שהפכה ליזמת עצמאית והקימה תיאטרון יחיד. התרשמתי מאד מעצמאותה המקצועית, הכלכלית והאישית, ומהעובדה שלא התלוננה שאף אחד לא עזר לה, אלא פשוט, עזרה לעצמה. כותרת הספר, להיות שחקנית, מעידה על תוכנו. הקורא מלווה את הכותבת לאורך חייה בצ'יח בין שתי מלחמות העולם, כשהתחילה לשחק בתיאטרון מגיל תשע, והחלה בקריירה מבטיחה בגיל עשרים. לאחר הכיבוש הגרמני והאיסור על יהודים לבקר בתיאטרון, לא כל שכן להופיע בו, כל מעייניה היו נתונים למציאת דרכים לעקוף את החוק.

כדוגמה לדבקותה בתיאטרון אפילו במחנה ריכוז, היא מתארת את עבודתה במשמרת לילה בבית החולים המלא בנשים גוססות. תפקידה הוא להוציא החוצה את אלה שמתות במשך הלילה. היא מתבוננת היטב בזקנה גוועת וחושבת: 'את זה אבצע פעם על הבמה, אם יזדמן לי תפקיד כזה. לרשום בזיכרון את פרטי הפרטים. איך היא מנענעת את הידיים. לא נחה לרגע.' כל מעייניה נתונים למשחק בתיאטרון. בטרזינישטאט ארגנה נאוה שאן מופעי תיאטרון רבים כולל תיאטרון ילדים, ועיבדה את סיפור הילדים הצ'יח גחליליות למחזה. בקטע נוגע ללב היא מספרת איך בכנס ניצולי הגטו ניגשה אליה אישה והציגה את עצמה 'אני גחלילית'. אותה אישה סיפרה לנאוה שאן שהיא חייבת לה את ילדותה בזכות ההצגה גחליליות.

לאחר השחרור, חזרה להופיע על הבמה הצ'יח, אך נטשה קריירה מבטיחה כדי לעלות לארץ ב-1948. היא גברה על אתגר השפה והופיעה בעברית. כשצפיתי בקלטת וידאו של הופעתה בהצגת היחיד רקוויאם בטרזינישטאט נדהמתי מאיכות העברית שלה, כמעט ללא מבטא. זהו הישג מרשים למי שלימדה את עצמה עברית בעזרת מילון גרמני - עברי משום שלא היה במצא מילון צ'י - עברי, וזכתה לסטירה מאביה המתבולל, שאמר לה לשכוח מהציונות ומארץ ישראל. את סדר הפסח הראשון חוותה בטרזינישטאט, כשנתבקשה לקרוא בהגדה בצ'יח.

בזמן שביימה מופע לחגיגת היובל של המושבה הדתית יסוד המעלה, התגוררה נאוה שאן עם בתה אצל משפחה מקומית למשך מספר חודשים. היא כותבת בכנות על תחושת הקשר לשורשיה היהודים בעקבות הקשר החם עם התושבים. אהבתי את הספר גם משום שאינו "פוליטיקליקורקט". מתוארת בו, למשל, אפליה כנגד אשכנזים מצד להקת ענבל התימנית. כשנאוה מבקשת להתקבל לענבל כרקדנית, המנהלת, שרה לוי תנאי, מביטה בה ועונה בפסקנות: 'כאן לא

מקבלים אשכנזים. יחד עם זאת אין בספר התמרמרות על התנשאות הספרדים כלפי האשכנזים ונאוה שאן מנהלת קשר רומנטי ממושך עם חיים אברביה, בן האצולה התל-אביבית הספרדית. סיימתי את עבודת התרגום ב-2006. כתב היד של התרגום נתרם למוזיאון השואה בווינגטון, טרזין אינישיאטיב בפראג, ובית טרזין בגבעת חיים איחוד. לצערי איבדתי את מספר הטלפון של לני ולא הצלחתי לאתר אותה כדי להודות לה על שהכירה לי ספר נפלא זה. ■

דלת הכניסה לבית הכנסת בעיר טאבור / דני קידר

למה פתאום אני מחפש דלתות? סביר להניח שחיפוש דלתות בתי כנסת אינו דבר שבשגרה לישראלים שמזדמנים לצ'כיה. הגיחה לטאבור היתה רק חלק מחיפוש מתמשך וצורך בלתי נשלט עד כדי כאב, למצוא מישהו או לפחות משהו מלפני המלחמה. תו אופי צרוב אצל חלק מאיתנו, בני הדור השני. בית הכנסת ה"חדש" בטאבור נבנה ב-1885 על יסודות בית תפילה משנת 1643. אחרי מלחמת העולם השנייה הוסב המבנה ששרד, למחסן של העירייה ושל ה"פיבו בר" המפורסם של טאבור. ב-1977, בזמן השלטון הקומוניסטי, וללא סיבה נראית לעין הוא נהרס על ידי שלטונות העירייה. תושבי העיר נכנסו לשרידי בית הכנסת וגנבו משם חפצים, בעיקר תשמישי קדושה. לאחר מהפכת הקטיפה ב-1989 חלק מהחפצים "זלגו" גם לפראג. פמוט ליל שבת, אחד משניים, שהיה מוצב ליד ארון הקודש, הועבר אלי על ידי מתנדבת יהודיה - אמריקאית שעבדה בטאבור. הפמוט, שנתרם לבית הכנסת על ידי אב סבתי, מראשי הקהל בקהילת טאבור, עורר את סקרנותי, וכך נסעתי לטאבור, בתקווה למצוא עוד פריטים מכית הכנסת הישן. בחיפושי יצרתי קשר עם חנות עתיקות מקומית, וכשהגעתי עד מהרה מצאתי חנות העתיקות בסמטה היוצאת מכיכר ז'זקוב. בעלת הגלריה השופעת, שלא בחלה בשום טריק כדי למכור, השאירה לי רק את חלקה העליון של דלת הכניסה הפנימית. את שאר תשמישי הקדושה קנו תיירים גרמנים, בפרוטות. החלטתי להעביר את הדלת לארץ. לאחר התלבטות קצרה החלטתי להשאיל אותה לבית טרזין.

החצי השני של הפרטים / דני קידר

וככה אין לי זכרונות,
איך אני אוכל לדעת איך אני אכיר.
חשבת שיעכשיו הגיע זמן,
לשמור את התמונות בתוך אלבום
עשוי קרטון,
את הפרטים לסרוק במחשב
פשוט לסגור ענין.
אבל -
תמונות של בני אדם
וכרטיסי שמות האנשים
לוקחים אותי רחוק.
למרות שאיש מכם לא ראיתי,
ואיש מכם לא פגשתי,
ועם איש מכם אפילו לא דברתי,
אתם בזכרון שלי.
הולכים אתי לכל מקום
צרובים בתוך שקית
קרוב ללב.

תמונות קרובים מובילות לספורים,
אבל אם הן תמונות בקופסת נעליים מקרטון,
שתחובה עמוק עמוק בארון,
ואם אין שיחות,
ואין שמות ובקושי תאריכים,
איך אני יכול לדעת איך אני יכול לזכור.
וגם -
איש מהם הרי לא ראיתי,
איש מהם לא פגשתי,
עם איש מהם אפילו לא דברתי,
איש מהם אני לא מכיר.
אני הולך אתם למפגשים במקומות מוזרים,
נושא עמי את השקית קרוב ללב
כמו גבנת.
בבית קפה בפראג, מראה לאחרים,
תמונות יפות.
ועליהן מאחור חותמת וכמה מילים זרות,
פתובות ביד, בדין שחור, שלא דוהה
אולי...
ובשנה לא עוזר -
אני מוציא את הפרטים.
ושוב שואל ואין תשובות ולו אחת בלבד,
מאף אחד.

כל הזמן אני אוסף זכרונות
לא רק את שלי.
למשל -
יש לי שקית של תמונות נהדרות
עשויות מנייר עבה, שחור/ לבן וחום
חלקן צבועות.
ובתמונות האנשים יפים, רציניים,
לא עושים למצלמה שום הצגות.
יש לי תמונות של אנשים שלא שכיחים
לאף אחד.
יש לי גם כמה פרטיסים.
בטרזין לכל פרטים היה אסיר בלי שם,
את הפרטים האיש הידפיסו הגרמנים
ויש לו שני חלקים.
בחלק הראשון פרטים על המשלוח
ובתוכו מגורים, האזרחית.
ובחצי השני -
אם כתוב - הוא לא חזר.
ואם לא, אולי.
אולי אמצא עוד מישהו שאין לו כתוב
בחצי השני,
מישהו שנגשאר חי.
באותם ימים בשעוד היה אפשר,
בקושי רב דברנו על לפני המלחמה.

החיים בציור

לצייר על מנת לשרוד, אלבום מהודר בן 330 עמוד של הצייר יאן בורקה, ראה אור בשנת 2007 בפראג בהוצאה משותפת של אתר ההנצחה פאמאטניק טרזין והוצאת אוסוואלד, מלווה טקסט מפורט בשלוש שפות: צ'כית, אנגלית וצרפתית. יאן (הונזה) בורקה, שנולד בינוי 1924 בעיר פוסטולופרטי שבצפון בוהמיה, היה בן לאם יהודיה ולאב נוצרי (שהעדיף ללכת לבית סוהר מאשר להתגרש). הוא הראה מאז ילדותו כישרון לציור, למד בבית ספר פרטי לאמנות בפראג ובימי הכיבוש, במסגרת קורסים להסבה מקצועית של הקהילה היהודית בפראג, היה תלמידו של הצייר פטר קיין, שנרצח בסתיו 1944 בכירקנאו - והאלבום מוקדש לזכרו. לגטו טרזיינשטאט הגיע בורקה באוגוסט 1942 כבן 18 והתמזל מזלו שעבד בגני הירק של האס. אס, לאחר מכן נשא דודי אוכל מן המטבח הציבורי בקומה ראשונה למקום החלוקה בחצר, ולבסוף שימש עוזר לטבחית בקסרקטין דרזדן. הזדות לעבודות 'המכניסות' שלו ושל אחיו בנגריה, בנו לעצמם חדרון בעליית גג, שם יכול היה הונזה להמשיך ולצייר ובעיקר, כבן תערובת, נשאר בגטו עד לשחרור וכל ציוריו משם נשמרו.

דרך חייו של בורקה הובילה אותו לאמסטרדם (בעקבות נישואיו לאלן, אסירת הגטו ילידת הולנד), לטורונטו, ניו יורק, לניס ולבסוף ל- Isle-sur-la-Sorgue שבדרום צרפת, שם הוא חי כיום. תולדות חייו וזמנו מלווים מאות ציורים שלו מכל התקופות, תצלומים שלו ושל הקרובים לו וחומר דוקומנטארי.

פרק נפרד מוקדש לציירי גטו טרזיינשטאט - ביניהם יאן מונק, בדריך פריטה, ליאו האס, מלווינה שאלקובה, פליקס בלוך, אלבין גלזר ואחרים - עמוד לכל צייר, מלווה באחד מציוריו וביוגרפיה קצרה. רשימות התערוכות של יאן בורקה על פני עולם, המוזיאונים בהם מוצגות יצירותיו והפרסים בהם זכה, כפי שמובאות בביבליוגרפיה, ארוכות ומעידות על הצלחתו הבינלאומית כצייר. ■

יומן של נער מחונן

יומנו של פטר גינז, יליד 1928, מהשנים 1941-1942 כנראה לא היה מתגלה לציבור אלמלא ציור נוף הירח של פטר, שלקח עמו האסטרונאוט הישראלי אילן רמון אל מסע הגורלי של מעבורת החלל קולומביה בשנת 2003. תושב פראג השליך את רוב הניירת שגילה בעליית גג של בית שרכש, אך משום מה שמר על שתי מחברות היומן מבלי להתעניין מי היה מחברו, עד שגילה במה מדובר עם פרסום סיפור הציור בעיתונים.

בתיווך מוזיאון יד ושם הגיע היומן לבסוף לידי אחותו של פטר, חווה פרסבורגר, ראה אור בצ'כית בשנת 2004 ומאז תורגם ל-11 שפות. עתה יצא היומן במהדורה עברית, בהוצאת דביר יד ושם, מלווה תצלומים וציורים של פטר, גם מגטו טרזיינשטאט. פטר גינז מוכר לכל מי שהתעניין בתולדות גטו טרזיינשטאט כעורך וכותב של עיתון הילדים וודם, שהופיע במשך שנתיים במעון 1 בבית הנערים L. 417. היומנים רק מאשרים ביתר שאת את כישרונותיו הרבים, סקרנותו, התעניינותו בכימיה, פיזיקה ובכל הנעשה סביבו, תחילת הטרנספורטים וההתנשקות בחיי היידיש. עינו החדה לפרטים וחדוות החיים שלו. כל זה נמחק באוקטובר 1944 בתאי הגז של בירקנאו. ■

טרזיינשטאט 1941-1945

ספרו של ה. ג. אדלר טרזיינשטאט 1941-1945, קהילה כפויה, שראה אור בשנת 1955 בגרמנית, נשאר עד היום המחקר המקיף ביותר בנושא זה. הוא מכיל קרוב ל-900 עמודים באות קטנה, צפופה, ואך טבעי שבתרגומו הצ'כי, בהוצאת באריסטר ופרינסיפאל (Barrister & Principal) - ברנו, הוא חולק לשלושה כרכים: ההיסטוריה, הסוציולוגיה, והפסיכולוגיה. אף שמאז המדורה הגרמנית המתוקנת על ידי אדלר עצמו, משנת 1960, נתגלו מסמכים ונתונים שלא היו ידועים אז, נדפס מחקרו בעריכת בנו, ג'רמי אדלר, כפי שנכתב - בלי תיקונים, הבהרות ותוספות.

ה. ג. אדלר (1910-1988) התחיל לאסוף חומר למחקרו עוד בגטו וכאשר נשלח בסתיו 1944 לאושוויץ-בירקנאו, ומשם למחנה מסונף לבוכנוואלד, מסר אותו למשמרת לרב ליאו בק, שנותר בגטו עד לשחרור.

אדלר היגר בשנת 1947 מפראג לאנגליה, ושם התרכז בהכנת ספרו, אך לא הצליח למצוא מו"ל באנגליה, והספר פורסם לבסוף לפי המלצת הסוציולוג תיאודור אדורנו בהוצאה מדעית בגרמניה. גם בגטו, גם בלונדון ראה את עצמו אדלר כמשקיף מן הצד - ומבחינה זו השווה עצמו לקפקא. התרגום הצ'כי של לנקה שדובה, ביעוץ מקצועי של ד"ר מירוסלב קריל, חיוני קודם כל לחוקרים צ'כיים של גטו טרזיינשטאט ולמתעניינים בתולדותיו, שאינם שולטים עוד בגרמנית, כאבותיהם וסביהם. ■

נשים בשואה

חיים, מוות והקרבה - נשים ומשפחות בשואה, ספר שראה אור באנגלית בשנת 2008 בהוצאת גפן, ירושלים - ניו יורק, הוא קובץ מאמרים, שיסודם בהרצאות בשלושה כנסים בינלאומיים בנושא זה, שנערכו במשותף על ידי מכללת בית ברל, בית טרזין ובית לוחמי הגטאות בין השנים 2001-2006.

הקובץ מכיל, בין השאר, מאמר של פרופ' יהודית טידור-באומל על מגדר ומשפחה, התפתחות של תחום היסטורי; מחקר של פרופ' דליה עופר - אמהות במצור; ושל ברברה דיסטל, מנהלת אתר ההנצחה בדכאו, על רדיפות ורצח של נשים גרמניות וגרמניות יהודיות

בין השנים 1933-1945; וגם, איך אפשר אחרת - דיונים על אלימות מינית בשואה.

תרומתה של עורכת הקובץ, ד"ר אסתר הרצוג, ראש לימודי האנתרופולוגיה במכללת בית ברל, הוא מאמר אישי - מחקר על העבר והווה בזיכרונותיה של אמי על השואה, מבוסס על שיחות עם אמה, אווה בן טל לבית ויטלס, שהוריה וסבתה נרצחו בשואה והיא עצמה, כנערה צעירה, שרדה במחנה פראוסט, שניצלה בעיקר הודות לעזרתה של קאפו בשם פפי, לשעבר עובדת במפעל משפחתה של האם. כחוקרת תוהה בתה אסתר, למה יחסה של אמה לגרמנים סלחני: 'הרי גם הם בני אדם', אומרת האם, ומגיעה לידי מסקנה שהדבר מסייע לה להתגבר על מועקת הזוועה. ■

רפואה קטלנית

ניסיונותיו של ד"ר מנגלה על אסירי אושוויץ-בירקנאו הפכו לסמל רפואת הזוועות, אך על הניסויים הרפואיים - כביכול במאות מחנות אחרים ידוע אך מעט. ספרו של אלפרד פאסטרנק מחקר לא אנושי - הניסויים הרפואיים במחנות הריכוז הגרמניים, שראה אור בהוצאת Akademiai Kiado בבודפשט, מבוסס בעיקרו על מסמכים של הגרמנים עצמם. הוא כולל שורה ארוכה של ניסויים שנערכו על אסירי המחנות - חקר היפותרמיה, גזים רעילים, מלריה, טיפוס, שהייה במי ים, דלקת כבד מדבקת, שחפת, כוויות פוספור, עיקור, הישרדות מנפילה מגבהים - שבוצעו באופן שיטתי על ידי פרופסורים ודוקטורים מלומדים.

רשימת 186 מהם, הכוללת נתונים על השכלה, תארים, דרגות באס. אס., שטח התמחות וסוגי מחקר - מבעיתה כפליים למקרא גורלם לאחר תבוסת הרייך הגרמני - רק מעטים מהם הוצאו להורג, וחלקם הגדול המשיכו בחייהם כאנשי רפואה מכובדים. פאסטרנק, יליד הונגריה, רופא במקצועו, שהגיע כילד בן שלוש עשרה וחצי לאושוויץ, שם נרצחו סבתו וחלק גדול ממשפחתו, החל באיסוף מסמכים על ניסויי הרופאים הנאציים מתוך תחושה של חובה מוסרית. לדבריו, היה מודע לכך שלאמת המלאה על הזוועות שבוצעו בשם הרפואה על אסירי מחנות הריכוז (לא רק על היהודים) לא ניתן להגיע, כי המסמכים הושמדו בחלקם על ידי הנאצים לפני התמוטטות הרייך. מחרידה מכל היא לשונם היבשה, העובדתית, והמקצועית של דיווחים על תוצאות הניסויים, כמו בדיווח של ד"ר הולצלנהר, מ-10 באוקטובר 1942, על ניסויי היפותרמיה בדכאו, שנועדו לשפר את דרכי הצלת חיילי גרמניה בעת טביעת כלי השיט שלהם. כשלוש מאות אסירים שימשו לשם כך כשפני ניסויים: 'עקומת מידת החום בחלחולת של יצורי אנוש טבולים במים של 2 עד 12 מעלות צלסיוס יורדת עד ל-35 מעלות בהדרגה, ולאחר מכן הירידה היא מהירה. המוות מתרחש במעלות חום מתחת ל-30... המוות נגרם על ידי דום לב."

בדיווחים על הניסויים למיניהם, רובם קטלניים, לרוב אף לא מדובר על יצור אנוש, אלא פשוט על 'סובייקטים' נשואי הניסויים. בתצלומים נראים הנאשמים במשפט הרופאים בנירנברג, כולם מצטיירים כאנשים אינטליגנטיים, בני תרבות, כביכול. ■

זיכרון והנצחה

נולדה במחנה ריכוז / חוה ומרדכי לבני

רבים למאוסטהאוזן. אחרי השחרור הגענו לברטיסלבה. גדלתי בסלובקיה עד שבשנת 1968, אחרי הכיבוש הסובייטי, עזבתי את צ'כוסלובקיה והגרתי לארה"ב. האם הכרת את אמי? האם יכולה להוסיף על הסיפור שאמי סיפרה לי? היא כבר לא בחיים... בברכה, הנה."

חוה אמנם הכירה את האם וגם עניין הלידה במחנה הריכוז היה ידוע לכולם. חוה פגשה את האם אחרי השחרור בברטיסלבה, כאשר היא מטיילת עם התינוקת שבעגלה. האם סיפרה ששם התינוקת, הנה, ניתן לה על שמה של זקנת - המחנה, הנקה (גם היא יוצאת סלובקיה) אשר הסתכנה מאוד בכך שלא הודיעה לאס. אס. על ההיריון, כפי שהייתה חייבת. אפילו מפקד האס. אס. של המחנה לא עשה דבר לרעת היולדת כאשר נודע לו על המקרה. הנשים בפרייברג קיבלו לדרך מעט ריבה עם הלחם. התגייסו ואספו ביניהן את הריבה, אחרי דילול במים זה היה מזונה של התינוקת, כי לאם כמובן לא היה חלב. המסר המפתיע מהקצה השני של העולם גרם להתרגשות רבה, לא רק אצל חוה, כי אם גם במשפחתה של "התינוקת", הנה. ■

לחילת הסיפור בשבועון רפלקס (Reflex) הצ'כי בו הופיע ביום 12.6.2008 מאמר ארוך מפרי עטו של יאן הרובי על סיפורו של מרדכי לבני (מקסי ליבין) ומשפחתו הענפה. משפחה זו, שישבה בפראג מאות בשנים, הוכחדה כמעט כליל בעת השואה, רק בודדים מתוך עשרות שרדו. המאמר מלווה בתצלומים רבים. מאחר והשבועון מופיע גם 'אונליין' באינטרנט, קראו אותו אנשים רבים בארצות שונות.

מקסי קיבל תגובות רבות מכל קצווי תבל, אך מכל אלו אחת הייתה מרגשת במיוחד. במאמר מוזכר כמעט דרך אגב, שגם חוה, אשתו של מקס, עברה מספר מחנות ריכוז, ושבין היתר הייתה במחנה קרוב לדרזדן, משם פונתה באפריל 1945 למאוסטהאוזן, שם שוחררה. ימים ספורים אחרי הופעת המאמר חוה קיבלה דוא"ל משולחת בלתי ידועה. כמעט שמחקה את המסר כדואר זבל אך בכל זאת פתחה אותו. כותבת אישה מארצות הברית: "אני נולדתי ביום 12.4.1945 במחנה הריכוז פרייברג שלייד דרזדן, אמי הייתה מסלובקיה.

היא סיפרה לי כי יומיים אחרי הולדתי הובילו אותנו במשך ימים

את שהלהבות לא כילו מאת מיכל (מאוד) בר / יעל להב
 ביוני 1942, כאשר הייתה מאוד שטקלמכר בת קצת יותר מ-12 נשלחה יחד עם הוריה, אחותה, סבה וסבתה לגטו טרזיינשטאט. שלוש שנים מאוחר יותר היא השתחררה מהגטו יחד עם אמה ואחותה - נערה שונה לגמרי משהייתה כשהגיעה אליו.

בספרה החדש מתארת מיכל בר (אז מאוד שטקלמכר) בפרטי זיכרון יוצאי דופן את חוויות חייה, החל מילדותה בעיירה פרוסטיוב שבצ'כיה, דרך תקופת נערותה תחת שלטון הנאצים בעיירה, ולאחר מכן בגטו טרזיינשטאט, ולאחר מכן קשיי ההתאקלמות בארץ, כשברקע נמצאת כצל מאפיל תקופת השואה, ובעיקר הכאב והגעגועים לבני המשפחה והחברים שהושמדו.

זיכרונה יוצא הדופן של הכותבת בא לידי ביטוי בתיעוד אנשי הקהילה היהודית בפרוסטיוב והסיפור האישי של כל אחד ואחת מהם, אשר מוזכרים בחלקו הראשון של הספר, ומהווים עדות לקהילות שלמות, חיות ותוססות, אשר הושמדו בשואה. סיפורה האישי של מאוד מתחיל למעשה מחלקו השני של הספר, עם סיפור האהבה הראשונה להרמן - בחור צעיר אשר הגיע לפרוסטיוב עם משפחתו מהסודטים, לאחר הכיבוש הנאצי, ונשלח לטרזיינשטאט מספר ימים לפני מאוד.

סיפור האהבה הגדולה שנמשכה בגטו, ושברון הלב בפרידה ממנו עם הטרנספורט למזרח ממנו לא שב, מלווים את זיכרון ההתבגרות של מאוד בגטו בחברת הוריה, לאחר מכן במעון הבנות L 410 בחדר 25. חלקו האחרון של הספר, המתאר את העלייה לארץ, הקמת המשפחה והחיים בצל המצב הכלכלי הקשה מסופרים לפרטיהם מנקודת מבטה של מיכל, תוך שזירת מכתבים של הקרובים לה, הנותנים נופך נוסף לסיפור. לפרטים על הספר יש לפנות למחברת:

מיכל בר, לדוא"ל: mbeer@netvision.net.il

סיפור פסח אישי 1945, גטו טרזיינשטאט / ג'ון היימנס
 כאשר הגענו בטרנספורט ב-4 בספטמבר 1944 מווסטרבורק, הולנד, לטרזיינשטאט, עם קבוצת ברנפלד, התחיל אבי לעבוד כרופא מרדים אצל ד"ר שטיין, מנתח עיניים כישרוני ומפורסם. ד"ר שטיין היה צ'כי, אבל הוריו היו יוצאי גרמניה, גם הורי אבי היו 'יקים', לכן היה להם הרבה מן המשותף.

הנאצים בנו מרפאת עיניים לד"ר שטיין עם כל הציוד והמכשור הדרוש, כדי לטפל באסירי הגטו. הם דרשו מד"ר שטיין לטפל גם בקצינים גרמנים, אך הוא העמיד מספר תנאים: האחד - כי הוא ורק הוא יקבע את האינדיקציה הרפואית ואת דחיפות הטיפולים. השני - שמירה על שלמות הצוות הרפואי שלו, ובני משפחותיהם. הגרמנים הסכימו. אבי היה רופא כללי שעבד אצל ד"ר שטיין, וכשהיו ניתוחים תיפקד כרופא מרדים. משפחת שטיין היתה חשוכת ילדים, וד"ר שטיין ואשתו אהבו מאוד ילדים, על כן אחותי התאומה ואני היינו חביבים מאוד עליהם. קיבלנו מהם ממתקים, דבר שלא היה בהישג יד של רב האנשים בזמנים ההם. היינו אז בני שבע, וד"ר שטיין הכיר אותנו היטב.

בחודש מרץ 1945 ידענו שהשחרור הוא עניין של מספר חודשים. באופן מפתיע, התפרסמה הודעה שיש אפשרות לקבל מזון כשר לפסח למשפחות המעוניינות בכך. עם זאת צריך להבין שכמויות המזון היו קטנות בהרבה מאשר בזמנים רגילים, וכמויות המזון לפסח עוד אפילו קטנות מאלו.

הצלב האדום השוודי היה אמור לתרום ולספק את המזון הכשר לפסח, ואבי רשם אותנו כמשפחה לקבלת האוכל המובטח לפסח. שבוע ימים לפני החג, אני זוכר היטב, נכנסו למחנה כמה משאיות עם סימן של הצלב האדום ובהן האוכל המובטח. כאשר התחילו בחלוקה התברר שמעט מאוד משפחות נרשמו, וכך החליטו הגרמנים לחלק את כל המזון אך ורק בין המשפחות אשר נרשמו לכך.

השבוע של פסח 1945 נחרץ בזיכרוני כשבוע היחיד בכל תקופת מלחמת העולם השנייה בו לא הייתי רעב. קיבלנו מצות, חמאה, סוכר, גבינה וביצים, כמוכן התחלקנו עם חברים אשר לא נרשמו להבטחה 'המפוקפקת'. אני זוכר שבערב פסח, לקח אבי קרטון מצות עם מוצרים נוספים, וביקש אותנו להתלוות אליו למגורים של ד"ר שטיין. לפני הדלת השאיר אותנו לבד, כאילו אנו יזמנו זאת. ד"ר שטיין שמח מאוד והזמין אותנו להיכנס. זמן מה לאחר מכן סיפר לאבי כי באמת לא היה להם מה לאכול בבית באותה התקופה.

אחרי שחרור טרזיינשטאט ב-9 במאי 1945, חזרנו להולנד. בפברואר 1957 כשהייתי כבן עשרים, עליתי ארצה, כעבור שנה התגייסתי לצה"ל, לשירות סדיר. שירתתי בחיל השיריון בנגב, ובמהלך תקופת האימונים חדרו חול ואבק לעיניי. כיון שהזנחתי את הבעיה, לקיתי בדלקת עיניים מאוד חריפה. דרך בית החולים בבאר שבע, הגעתי לאשפוז במחלקת עיניים בבית החולים השומר. קיבלתי טיפול טוב ומסור, שכבתי עם תחבושות על שתי העיניים בחדר גדול עם עוד עשרה חיילים, ומצבי השתפר מיום ליום. אחרי כמה ימים, כאשר עיני היו עדיין חבושות, הרגשתי התרגשות מיוחדת מסביבי. התברר שמתכוננים לביקור של מנהל המחלקה. כאשר הגיעו הרופאים והפמליה למיטתי, בקש מנהל המחלקה הבהרה בקשר למחלתי, והסירו את התחבושות מעיני. מנהל החלקה פנה אליי ושאל אותי איך אני מרגיש. עניתי "כל יום יותר טוב". אחרי שהתרגלתי לאור הסתכלתי עליו וראיתי דמות מוכרת. אמרתי לו: "אתה מוכר לי ואפילו הקול שלך מוכר לי". הוא שאל "איפה אתה חושב שפגשת אותי?" "בחוץ לארץ" אמרתי לו. הוא שאל אותי "אתה צ'כי?" תשובתי הייתה שלילית כמוכן.

הוא ביקש למסור לו את התיק הרפואי שלי, הסתכל בפרטים האישיים שלי, הניח את התיק ואמר: "Du must doch u sere Klein Johnny sien" וחיבק אותי בהתרגשות רבה. אחד הרופאים הבכירים אמר: פרופ' שטיין, אני מבין שכולנו היינו עדים למפגש המרגש הזה, אתה מוכן לשתף אותנו? ד"ר שטיין סיפר שלפני 13 שנה הוא היה במחנה טרזיינשטאט - הוא סיפר על אבי, על התאומים, והזכיר את המצות אשר הבאנו לו לפני פסח כאשר

ויינשטיין (קלימנטינובקי) לבית פרוזובסקי, לזכר דבורה ילדתה, שאליו מצורפת גם תמונתה. ככל הידוע, זוהי התמונה היחידה של אחת מ-1,200 הילדים שנשלחו מביאליסטוק לטרזיינשטאט. בדף העד, כתבה האם: "ב-9.5.1938 נולדה בביאליסטוק דבורה (דבי) להוריה מאשה ונחום (נאטק) קלימנטינובקי. באוגוסט 1943 נשלחה בטרנספורט עם 1,000

לא היה מה לאכול בביתו.

ד"ר שטיין החזיק בידי ושאל לשלמו של אבי. הוא שלח מכתב לאבי על המפגש בינינו והקשר ביניהם חודש. חיי במחלקת העיניים של תל השומר הפכו לחיים של VIP. בזמנים ההם לא היה אינטרנט, אבל כולם ידעו את הסיפור, כי הוא עבר מפה לאוזן.

כמה שנים מאוחר יותר, כאשר עשיתי שירות מילואים כפיזיותרפיסט במחלקת השיקום בתל השומר חיפשתי את ד"ר שטיין, אבל הוא כבר לא היה בחיים. זה הסיפור אשר סיפרתי לילדי ונכדי בליל הסדר האחרון. נתניה, בפברואר 2008 ■

תגובות למאמר על ילדי ביאליסטוק דפי קשר 64 / ד"ר מרגלית שלאין

פני אחת מאלף - דבורה קלמנטינובסקי

בכתבתי על גורלם של ילדי ביאליסטוק ומלוויהם, שהתפרסמה ב"דפי הקשר" 64, ציינתי כי קולם חסר. קבלתי כמה תגובות, המעלות כמה קווים לדמות אחת הילדות שנשלחו בטרנספורט זה, ושל אחד המלווים. המרגשת ביותר הייתה תגובתה של חנה גרינפילד, בתה של האחות מריה לוסטיג, שקשרה את גורלה עם ילדי ביאליסטוק ונשלחה עמם מטרזיינשטאט לאושוויץ, באוקטובר 1943.

"במשך שנים", סיפרה חנה, שהייתה בעצמה בטרזיינשטאט ושרדה את המחנות אושוויץ-בירקנאו וברגן-בלזן, 'חיפשתי שוב ושוב פרטים על גורלה של אמי'. לידי חנה, שעבדה כמתנדבת ביד ושם נמסר יום אחד ארגז עם מסמכים שטרם נבדקו. 'הכותרת על אחד המסמכים לכדה את מבטי'. זו הייתה רשימת 1,196 ילדי ביאליסטוק ו-53 מלוויהם, שביניהם מצאה את שמה של אמה.

חנה, הפעילה זה עשרות שנים להנצחת זיכרון השואה בארץ ובצ'כיה, כללה דברים אלה גם בספרה רצח ביום כיפור. אחת מקוראות הספר ספרה לחנה על אישה שהיא מכירה שבתה נשלחה מביאליסטוק לטרזיינשטאט.

פגישתן של שתי שרידות המחנות, חנה ומאשה - אם הילדה, הייתה מרגשת וכואבת ביותר. מאשה גוללה בפני חנה את הנסיבות שבהן הסכימה לצירוף ילדתה לטרנספורט מביאליסטוק: באוגוסט 1943, לאחר דיכוי המרד בביאלסטוק, נשלחו תושבי לטרבלינקה. ואולם, עוד בטרם החלו הגירושים קיימו הגרמנים משא ומתן להחלפתם של 2,000 ילדים יהודים בשבויי מלחמה גרמנים בסיוע הצלב האדום.

העובדה שלמשלוח צורפו שלוש משפחות שהיתה להן ויזה לפלשתינה נתנה תקווה להורים. איש לא ידע בוודאות מהו היעד המדויק של טרנספורט, אבל הגסטאפו רמז כי ככל הנראה יתמזל מזלה של קבוצה זו להישרד. שם בתה של מאשה, דבורה (דבי) קלימנטינובסקי, בת החמש, מופיע במספר 748 ברשימת המשלוח של ילדי ביאליסטוק. במאגר המרכזי של שמות קרבנות השואה ביד ושם מצאתי את דף העד, שמלאה האם, מאשה

ילדים מביאליסטוק לטרזיינשטאט ומשם לאושוויץ". במאגר זה נמצא גם דף העד שמלאה האם לזכר בעלה, ד"ר נחום (נאטק) קלימנטינובסקי, יליד 10.4.1906, שהיה רופא כירורג בביאליסטוק ונרצח במחנה ההשמדה מיידאנק, באוקטובר 1943. "המזל" האיר לילדי ביאליסטוק רק במשך ששת השבועות ששהו בטרזיינשטאט - תקופת אושר אחרונה בטרם נשלחו אל מותם. ■

אליעזר (לייזר) מולדבן - החלוץ שלא הגיע לארץ-ישראל

פגשתי את צבי מולדבן, אחיו הצעיר של אליעזר, שנקרא בפי כל לייזר, אחד המדריכים המלווים של ילדי ביאליסטוק, שהעלה קווים לדמותו.

לייזר נולד ב-1920 בעיירה סלוטינה, שבקרפטו-רוס הקרובה לגבול עם רומניה. בן למשפחה מסורתית ציונית שבורכה בעשרה ילדים. האב, משה יצחק הכהן מולדבן, היה סיטונאי לכל מוצרי הבית באזור ופרנס את משפחתו בכבוד. לייזר נודע כנער הזהב, בכל אשר פנה הצליח. הוא היה שחקן כדורגל מוכשר וכבר בהיותו נער נודע כנואם מוכשר שהקשיבו לדבריו בעניין. בהיותו בן 16 נסע לפראג ללמוד מקצוע חרטות עץ ולהשלים לימודים לבגרות. בתקופה זו הצטרף לתנועת החלוץ בפראג והחל בעסקנות ציבורית.

לאחר הפלישה הגרמנית וכינון הפרוטקטוראט, ביקש האב האמיד לרכוש סרטיפיקט ללייזר כדי שיצטרף לאחיו ואחותו הבוגרים שהיו כבר בארץ ישראל. ואולם בקשותיו של האב לא הועילו, ולייזר נשאר בפראג כפעיל מרכזי בחלוץ.

ב-1938 ביקר לייזר לאחרונה בבית אביו ולאחר מכן קיים עם משפחתו רק קשרי מכתבים. עד שנשלח לגטו טרזיינשטאט ביולי 1943, שימש לייזר איש הקשר של החלוץ בין פראג, בודפשט ומשלחת ועד ההצלה שליד הסוכנות היהודית בקושטא.

באוגוסט 1943 התנדב להיות מדריך לילדי ביאליסטוק, בין השאר בשל שליטתו ביידיש. הנהגת החלוץ בגטו החליטה להסתכן ולהבריח באמצעותו מכתב לחברים בבודפשט ובארץ-ישראל, ולספר על המצב בגטו. מפי השמועה נמסר לאח צבי, שבשל הלשנה, נודע לגרמנים על המסמך המוסתר ועם הגעת הטרנספורט לאושוויץ

נלקח לייזר לחקירה ונרצח לאחריה.

בנובמבר 1945, פגשו צבי ואחיותיו ששרדו את המחנות, את חברו של לייזר, דב הרשקוביץ, באספה של ציונים בליבהרץ, והזדהו כאחיו של לייזר. דב היה נרגש מאד וסיפר להם על מותו של לייזר באושוויץ ועל חברותם בפראג, ומסר להם תמונות ומסמכים של לייזר שהיו ברשותו. ■

דור שלישי

סמינר לבני הדור השלישי על רב תרבותיות בישראל ובאירופה / סיוון כהן

בתאריכים 4-5 ביולי, התקיים בבית טרזין סמינר בנושא קבלה, דחייה, ורב תרבותיות. בסמינר השתתפו כ-13 צעירים בגילאים בין 20 ל-30 מישראל, גרמניה ורומניה.

הסמינר התמקד בדיון סביב המונח רב תרבותיות, משמעותו, ודיון בהבדלים שבין אירופה וישראל בנושא. בנוסף, עלה נושא הדחייה - אילו תרבויות רוב דוחות אילו מיעוטים ומדוע, כיצד מתמודדים המיעוטים עם הנושא - ומה ניתן לעשות בעניין. כהכנה לסמינר התבקשו המשתתפים לערוך סקר או מחקר קטן בנושא קבלת או דחיית השונה בחברה.

הנציגים מגרמניה התמקדו בתפיסת החברה הישראלית את הגרמנים, וביחס למהגרים בגרמניה.

כמו כן שמעו משתתפי הסמינר הרצאה מפי ד"ר בשיר בשיר, מומחה לתיאוריות של הכלה דמוקרטית ורב תרבותיות, המעורב גם בפרויקטים נוספים הקשורים בשואה. ד"ר בשיר הוא מרצה במכון ואן ליר ובאוניברסיטה העברית בירושלים.

בערב ששי נערכה סדנת בישול בהנחיית נורית דיג. הסדנה הקיפה מגוון מתכונים מרחבי העולם, ובעקבותיה נערכה סעודה כיד המלך. בבוקרו של יום שבת הגיע לבית טרזין יעקב גוטרמן, חבר קיבוץ העוגן, אמן, ניצול שואה שסיפר על התמודדותו עם חייו באירופה, והדחייה מצד האירופאים מחד - ודחייה מצד הישראלים כשהגיע לארץ מאיזר.

לאחר מכן נערכה שיחה בניצוחו של הרמן בינץ, מנהל קרן פרידריך אברט. בסופו של הסמינר, הגיעו המשתתפים למסקנה שיש צורך לפעול בנושא, והחליטו לגבש רעיון ולקדם פרויקט שיוחלט עליו בעתיד.

תודות רבות לאניטה טרסי, הרמן בינץ, אניטה חביב, ד"ר בשיר בשיר, נורית דיג, יעקב גוטרמן, קורניה קיי, ז'רר לפונד.

השתתפו בסמינר: אולריקה וויידרשיין, סופי דוהנקרק, לאורה פרייסברג, פטר לינטל (גרמניה), דניאל שטז'ראן (רומניה), טלי כהן, סיון כהן, זהבית אפרה, מתן נרקיס, לינה מתני, לילה מתני, שי עשור, רוני רק (ישראל). ■

צילום התמונות - מתן נרקיס

דמי חבר ותרומות לשנת 2008

דמי חבר לחברים בישראל: יחיד 120 ₪, זוג: 180 ₪. תרומות ודמי חבר ניתן להעביר בהמחאה לפקודת "בית טרזין" לכתובת: בית טרזין, גבעת חיים איחוד, ד.ג. עמק חפר 38935. ניתן לשלם באמצעות כרטיס אשראי "ויזה" או - העברה בנקאית לחשבון העמותה: בנק לאומי, סניף הרצליה פיתוח 958, ח-ן 011810/25, כתובת: רח' יוניט 38, הרצליה פיתוח 46752, איבן: IL01095801181045 ומספר סוויפט: LUMIILITXXX

לחברים בארה"ב ניתן להשתמש בקרן P.E.F., המעבירה את הכספים לבית טרזין ללא עמלה ומאפשרת לקבל פטור ממס הכנסה. כדי להשתמש בקרן יש לשלוח המחאה ע"ש P.E.F. עם בקשה מפורשת להעביר את התרומה לבית טרזין שטאט שמספרו בקרן 2210. ■

תרומות לפרויקטים מיוחדים לזכרם של הנספים

השנה הונהגה בבית טרזין לראשונה מאז קיומו, התקנת שלטים לזכר יקיריהם של חברים וידידים אשר החליטו להנציח את זכר קרוביהם על ידי תרומה משמעותית לעמותה. חברים וידידים המעוניינים להנציח יקיריהם בדרך זו מוזמנים לתרום לבית טרזין, למען השלמת פרויקטים כגון: הקמת רחבה במרחב הפתוח של המתחם לטובת קבוצות התלמידים והסטודנטים המבקרות בבית טרזין; הקמת ספרייה; שדרוג המערכת הממוחשבת; הוצאה לאור של קטלוגים וספרים ועוד. המעוניינים מוזמנים לפנות להנהלת הבית. ■